

Ο ΑΡΧΙΤΕΚΤΩΝ ΤΟΥ ΣΧΕΔΙΟΥ ΤΩΝ ΛΟΘΗΚΩΝ

ΕΔΟΥΑΡΔΟΣ ΣΑΟΥΜΠΕΡΤ

(1804 - 1860)

ἰς τὸ *Ἡμερολόγιον τῆς Μεγάλης Ἑλλάδος* τοῦ ἔτους 1931 (σελ. 77)¹ ἐδημοσίευσα ἐξηκριβωμένας τινὰς πληροφορίας περὶ τοῦ ἀρχιτέκτονος Σταματίου Κλεάνθους (1802 - 1862), ὁ ὁποῖος μετὰ τοῦ γερμανοῦ ἀρχιτέκτονος Ἐδουάρδου Σάουμπερτ κατήρτισε τὸ πρῶτον σχέδιον τῆς πόλεως τῶν νεωτέρων Ἀθηνῶν.

Σήμερον μεταφέρω ἐνταῦθα πληροφορίας τινὰς γερμανικῆς πηγῆς περὶ τοῦ Ἐδουάρδου Σάουμπερτ, ἃς ἔμαθον ἐσχάτως, αἵτινες παρουσιάζουν μέγιστον ἐνδιαφέρον δι' ἡμᾶς, διότι ἐπικυρώνουν ἀπολύτως καὶ συμπληρώνουν εἰς πλεῖστα σημεῖα, ὅσα ἐδημοσίευσα περὶ Σταματίου Κλεάνθους σχετικῶς μὲ τὸν καταρτισμὸν τοῦ σχεδίου τῆς πόλεως.

Πληροφορίαι γερμανικῆς πηγῆς.

Κατὰ ταύτας εἰς τὴν Γερμανίαν ὀλίγοι εἶχον ἀκούσει τὸ ὄνομα τοῦ Σάουμπερτ καὶ εἰς τὴν *Γερμανικὴν Βιογραφίαν* εἶχεν οὗτος λησμονηθῆ ἔντελῶς. Μόλις δὲ 50 ὀλόκληρα ἔτη μετὰ τὸν θάνατόν του ἐσκέφθησαν νὰ συλλέξουν

---

¹ Αἱ παραπομπαὶ εἰς σελίδας, ἄνευ ἰδιαίτερου χαρακτηριστικοῦ, ἀναφέρονται εἰς τὴν δημοσίευσιν ταύτην.

τάς κατωτέρω πληροφορίας. Πρότερον ὁ Σάουμπερτ ἦτο γνωστός μόνον ὡς συλλέκτης Ἀρχαιοτήτων, εἰς τὸν ὁποῖον τὸ Ἀρχαιολογικὸν Μουσεῖον τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Breslau χρεώσεται τὸ πολυτιμότερον τμήμα τῶν ἔργων ἑλληνικῆς Μικροτεχνίας καὶ Ἀρχιτεκτονικῆς.

Ἐν τούτοις ἐπὶ τοῦ τάφου του, εἰς τὸ παλαιὸν Νεκροταφεῖον τοῦ Breslau, ἀναγράφεται:

Τόπος ἔνθα ἀναπαύεται

ὁ ἀρχιτέκτων τοῦ Βασιλικοῦ Ἑλληνικοῦ Ὑπουργείου

Ἐδουάρδος Σάουμπερτ

Γεννηθεὶς τὴν 27 Ἰουλίου 1804

ἀποθανὼν τὴν 30 Μαρτίου 1860.

Ὁ Σάουμπερτ κατήγετο ἀπὸ παλαιὰν οἰκογένειαν τῆς Σιλεσίας, ἣ ὁποία ὑπάρχει καὶ σήμερον ἀκόμη. Κατὰ τὸ 1825 ἤρχισε νὰ σπουδάσῃ ἀρχιτεκτονικὴν εἰς τὴν Βασιλικὴν Τεχνικὴν Ἀκαδημίαν τοῦ Βερολίνου, ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν τοῦ ἀρχιτέκτονος Schinkel. Μετ' ἐπιτυχεῖς ἐξετάσεις κατὰ τὸ 1829, ἐταξίδευσεν εἰς τὴν Ἰταλίαν καὶ ἐκεῖθεν τῇ προτροπῇ κυρίως τοῦ συναδέλφου του καὶ συνταξειδιώτου Σταματίου Κλεάνθους, τὸν ὁποῖον ἐγγώριζεν ἤδη καλῶς ἀπὸ τὸ Βερολίνον, κατῆλθεν εἰς τὴν Ἑλλάδα τὸ 1830, ὅπου παρέμεινεν 20 ὀλόκληρα ἔτη.

Εἰς τὴν ἑλληνικὴν ὑπηρεσίαν.

Ὁ Σάουμπερτ καὶ ὁ Κλεάνθης μετέβησαν μαζὶ τὸ πρῶτον εἰς Αἴγινα, ὅπου διέμενε τότε ὁ Κυβερνήτης Ἰωάννης Καποδίστριας καὶ ἐκεῖ ἐτοποθετήθησαν μετ' ὀλίγον εἰς τὴν ἀνέγερσιν δημοσίων κτιρίων, ὡς Ἀποθηκῶν καὶ Νοσοκομείων.

Ἡ τοιαύτη ὁμως ἀπασχόλησις δὲν ἦτο ἀρκετὴ δι' αὐτούς, οὔτε ἱκανοποιεῖ τὰς βλέψεις των. Ὡς ἐκ τούτου τὸν Ἀπρίλιον τοῦ 1831 ἦλθον ἐπ' ἀδεία εἰς τὰς Ἀθήνας, τὴν πόλιν τῶν ὄνειρων των, ὅπου ταχέως ἀπεφάσισαν νὰ ἐγκατασταθῶν διαρκῶς.

Ἐν Ἀθήναις, ἐπὶ τῆς κατωφερείας τῆς Ἀκροπόλεως, ὑπερᾶνω τοῦ Πύργου τῶν Ἀνέμων (Ὁρολόγιον τοῦ Κηρύστου) ἔκτισαν μικρὰν οἰκίαν, ἐπονομασθεῖσαν ὑπὸ τῶν Ἀθηναίων ἢ *μικρὰ Ἀκρόπολις*, ἣτις περιελάμβανε ἓνα μεγάλο *ἀτελιὲ* διακοσμημένον μὲ γύψινα ἐκμαγεῖα, μέ εἰκό-

Ἐδουάρδος Σάουμπερτ

νας καὶ μὲ τεθραυσμένα τεμάχια ἀρχιτεκτονικῆς τὸ ὅποιον, μετὰ τὴν ἀποπεράτωσίν του, ἔκαμε τόσην ἐντύπωσιν εἰς τοὺς Ἕλληνας, ὥστε τὸ ἐξέλεξαν ὡς κατάλληλον διὰ τὴν ἑορτὴν τῶν ἐγκαινίων τοῦ Πανεπιστημίου κατὰ τὸ 1837.

Ἐκτὸς τούτου ἀνέλαβον πολλὰς ἰδιωτικὰς ἐργασίας

« Ἀρχίσαμεν νὰ κτίζωμεν οἰκίας ἐξοχικὰς καὶ ὅσον τὸ δυνατὸν περισσοτέρας οἰκίας ἐντὸς τῆς πόλεως, γράφει ὁ Σάουμπερτ τὸν Φεβρουάριον τοῦ 1832. Εὐχαρίστως δὲ θὰ μετεβάλλομεν τὰς Ἀθήνας εἰς ἓνα χωρίο, δηλαδὴ θὰ ἐφωδιάζαμεν κάθε οἰκίαν μὲ μίαν ὠραίαν αὐλὴν ἢ ἓνα κῆπον».

Μᾶς ἀνετέθησαν αἱ οἰκίαι τοῦ ἄγγλου ναυάρχου Malcolin, τοῦ ρώσου καὶ τοῦ αὐστριακοῦ προξένου, πολλῶν Ἀμερικανῶν καὶ Ἑγγλων, ἀκόμη καὶ ἑνὸς Ἀθηναίου.

Μὲ τὰς ἀσθενεῖς μας δὲ δυνάμεις προσπαθοῦμεν νὰ ἐπιτύχωμεν τὴν καλυτέραν ἐκτέλεσίν των καὶ ὅσον τὸ δυνατόν περισσοτέρας ἀνέσεις κατὰ τὴν διάταξιν.

* *

Ὁ Κυβερνήτης Ἰωάννης Καποδίστριας ἐδολοφονήθη τὴν 9 Ὀκτωβρίου 1831¹. Τὸν διεδέχθη ὁ ἀδελφός του Αὐγουστῖνος Καποδίστριας, ὅστις ἠναγκάσθη νὰ καταθέσῃ τὴν Ἀρχὴν τὴν 15 Ἀπριλίου 1832, ὅποτε ἐγκατεστάθη ἡ Διοικητικὴ Ἐπιτροπὴ τῆς Ἑλληνικῆς Πολιτείας ὑπὸ τὴν Προεδρίαν τοῦ Γ. Κουντουριώτου. Τὴν 9 Αὐγούστου 1832 ἐξελέγη Βασιλεὺς τῆς Ἑλλάδος ὁ Πρίγκηψ τῆς Βαυαρίας Ὁθων. Μέχρι δὲ τῆς ἐνγλικιώσεώς του ἐκυβέρνησε τὴν χώραν Ἀντιβασιλεία ἐκ Βαυαρῶν.

* *

Κατὰ τὸ διάστημα τοῦτο ἐβελτιώθη πολὺ ἡ θέσις τοῦ Σάουμπερτ καὶ τοῦ Κλεάνθους. Καὶ οἱ δύο ἐπροβιβάσθησαν εἰς ἀνωτέρους βαθμούς. Ἐγένοντο διευθυνταὶ τῆς ἀρχιτεκτονικῆς ὑπηρεσίας Ἀθηνῶν, μὲ μισθὸν 1000 Gulden. Διηύθυνον τὴν ἀνάγερσιν πολλῶν ὠραίων οἰκοδομῶν, διὰ τὰς ὁποίας ὁ Σάουμπερτ ἐξεπόνει πάντοτε τὰ σχέδια καὶ

¹ Τὰς χρονολογίας τοῦ γερμανικοῦ κειμένου, ἀφίνω ὡς ἔχουσι κατὰ τὸ νέον ἡμερολόγιον.

ἰδίως τὰ σχέδια τῶν πόλεων τοῦ Πειραιῶς καὶ τῆς Ἐρετρίας.

Ὁ Lüders ἐκ Σαξωνίας, ἐλθὼν εἰς τὰς Ἀθήνας ὀλίγον μετὰ τὸν Σάουμπερτ καὶ ἄλλοι ἀρχιτέκτονες ἦσαν ὑπὸ τὰς διαταγὰς των.

Κατὰ τὸ 1833, ὁ Σάουμπερτ, ἐπεσκέφθη ἐπὶ μικρὸν χρονικὸν διάστημα τὸ Βερολῖνον, ὅπου εἰς τὸν Ἀρχιτεκτονικὸν Σύλλογον αὐτόθι ἐπέδειξε εἰς ἀντίγραφα τὴν πολυχρωμίαν τῶν ἀρχαίων ναῶν.

Τὴν οἰκίαν των ὁ Σάουμπερτ καὶ ὁ Κλεάνθης ἠναγκάσθησαν νὰ θέσουν εἰς τὴν διάθεσιν τῆς Κυβερνήσεως πρὸς ἐγκατάστασιν τοῦ Πανεπιστημίου, ἀντὶ ἐνοικίου 2000 Gulden, αὐτοὶ δὲ μετεκομίσθησαν εἰς τὸ κάτω μέρος τῆς πόλεως, εἰς ἓνα ἐλεεινὸν οἰκίσκον ἐπ' ἐνοικίῳ, μαζὶ μὲ τὸν Δανὸν ἀρχιτέκτονα Χριστιανὸν Χάνσεν, «ἓνα ἐπιτηδειότατο καὶ εὐχάριστο ἀνθρωπάκι, μὲ τὸ ὅποιον ἐγὼ συμφωνῶ πολὺ», ἔγραφε ὁ Σάουμπερτ τὴν 20 Σεπτεμβρίου 1834.

* *

Τὸ σχέδιον διὰ τὴν ἀνοικοδόμησιν τῆς πόλεως τῶν Ἀθηναίων, τὸ ἐκπονηθὲν ἀπὸ τὸν Σάουμπερτ καὶ τὸν Κλεάνθην, ἐδημιούργησεν εἰς αὐτοὺς πολλοὺς ἐχθροὺς οἱ ὅποιοι, μὲ τὴν πρόθεσιν νὰ τοὺς ἐνοχοποιήσουν, δὲν ἦσαν πολὺ ἐκλεκτικοὶ ὡς πρὸς τὰ μέσα ἅτινα ἐχρησιμοποιοῦν.

Ὅταν ἐφάνη ὅτι αἱ ραδιουργίαι καὶ αἱ διαβολαὶ δὲν θὰ εἶχον τέλος, ὑπέβαλον οὗτοι τὴν παραίτησίν των, τὴν ὁποίαν ἡ Κυβέρνησις ἀπεδέχθη, τὸν Δεκέμβριον τοῦ 1834, ὅχι εὐχαρίστως, διότι κατεῖδε, ὡς γράφει ὁ Σάουμπερτ, ὅτι «εἴμεθα ἱκανώτεροι ἀνθρωποὶ τῶν μηχανικῶν, οἵτινες δὲν ἠδυνήθησαν ν' ἀποπερατώσουν ἓνα κομμάτι τοῦ δρόμου ἀπὸ τὸν Πειραιᾶ εἰς τὰς Ἀθήνας πρὸ τῆς ἀφίξεως τοῦ Βασιλέως».

Τῇ συμβουλῇ ὅμως τοῦ Λουδοβίκου Ρῶς, ἐκ τοῦ Holstein, (ἐφόρου τῶν Ἀρχαιοτήτων ἀπὸ τὸ 1833), ἡ Κυβέρνησις ἀνεκάλεσε τὴν ἀποδοχὴν τῆς παραίτησεως ταύτης τὸν

Α. ΜΠΙΣΚΙΝΗ

Ο ΧΡΙΣΤΟΣ ΚΑΙ Ο ΓΕΡΓΟΣ

Ἰανουάριον τοῦ 1835, προβιβάσασα μάλιστα τὸν Σάουμπερτ εἰς διευθυντὴν τῆς Τεχνικῆς ὑπηρεσίας ὅλης τῆς χώρας καὶ εἰς Σύμβουλον τοῦ Ὑπουργείου τῶν Ἐσωτερικῶν, μὲ μισθὸν 1200 Gulden, δώσασα συνάμια εἰς αὐτὸν μεγαλύτεραν ἀνεξαρτησίαν κατὰ τὴν ὑπηρεσίαν του.

Τὴν ἐποχὴν ταύτην, ἐγένετο καὶ ἡ μεταφορὰ τῆς Αὐλῆς ἀπὸ τὸ Ναύπλιον εἰς τὴν νέαν πρωτεύουσαν τὰς Ἀθήνας, πράγμα τὸ ὁποῖον δὲν ἠὲ χαρίστηκε τὸν Σάουμπερτ, συνηθισμένον εἰς τὴν ἀνεξάρτητον ζωὴν τοῦ καλλιτέχνου.

Εἰς τὴν θέσιν ταύτην ὁ Σάουμπερτ παρέμεινεν 9 ἔτη περίπου, προσπαθῶν νὰ ἔξη εἰς τὴν διάθεσίν του ὅσον τὸ δυνατόν περισσότερα χρήματα, διὰ τὴν καλύτεραν διαμόρφωσιν τῶν κοινωφελῶν ἰδρυμάτων.

Κατὰ τὸ ἔτος 1836 ἀπεπεράτωσε τὰς Ἀποθήκας τοῦ Πειραιῶς. Ἐπικολούθησαν ἡ νέα Ἐκκλησία τῆς κοινότητος καὶ ἄλλαι δημόσιαι οἰκοδομαί, ὡς τὸ Ἀστεροσκοπεῖον Ἀθηνῶν, τὸ ὁποῖον ἔκτισε μαζὶ μὲ τὸν Θεόφιλον Χάνσεν, καθὼς καὶ σχέδια διὰ τὴν ἀνάγερσιν διαφόρων πόλεων τοῦ Κράτους.

Οὕτως ἔφθασε τὸ ἔτος 1843, ὅτε μὲ τὴν ἐκδήλωσιν τῆς καταφορᾶς ἐναντίον ὅλων τῶν ξένων τῶν διατελούντων εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τῆς Κυβερνήσεως, ἀπελύθη καὶ αὐτός ὅπως καὶ οἱ ἄλλοι.

Μετὰ τὴν ἀπόλυσιν ἐκ τῆς ὑπηρεσίας.

Εἶχεν ὁμως ἀγαπήσει τόσο τὸν τόπον καὶ τὴν ἐργασίαν του ἐπὶ τοῦ κλασσικοῦ ἐδάφους, ὥστε δὲν ἠδύνατο ν' ἀποφασίσῃ ἀμέσως νὰ τὸν ἐγκαταλείψῃ. Εἰς τοῦτο συνέτεινε, ὅτι ἐπρομακρύνετο ἡ ἐξέλιξις καὶ τῶν ιδιωτικῶν του ὑποθέσεων. Ἀλλὰ καὶ ὅταν αὐταὶ ἐτελείωσαν μὲ μεγάλας ἀπωλείας, ὡς λέγεται, πάλιν ἐζήτησε νὰ μείνῃ ἐν Ἀθήναις εἰς ἄλλην θέσιν, δηλαδὴ ὡς ὑπάλληλος τῶν Βασιλικῶν Μουσείων τοῦ Βερολίνου.

Ὡς τοιοῦτος ἤθελε νὰ διευθύνῃ τὴν κατασκευὴν γυψίνων ἐκμαγείων, νὰ πληροφοροῖ τὴν Κυβέρνησιν του περὶ τῶν διαφόρων ἀνασκαφῶν καὶ εὐρημάτων, νὰ ἐνεργῇ ὁ ἴδιος

ἀνασκαφάς, νὰ προβαίνη εἰς ἀγορὰς Ἀρχαιοτήτων, νὰ προμηθεύη μάρμαρα, νὰ μελετᾷ τὰ οἰκοδομήματα τῶν Ἀρχαίων Ἀθηνῶν.

Τὰς ἐργασίας ταύτας πράγματι ἔξετέλει ἤδη πρὸ καιροῦ. Εἰς αὐτὸν ὄφειλον 1) Τὸ Μουσεῖον τοῦ Βερολίνου τὰ ἐπιμεμηλημένα ἐκμαγεῖα ἀναγλύφων τοῦ Παρθενῶνος, τοῦ Θηοσείου κ.λ.π. ὡς καὶ πρωτότυπά τινα ἔργα ἑλληνικῆς Μικροτεχνίας. 2) Τὸ Ἀρχαιολογικὸν Ἰνστιτοῦτον πληροφορίας δι' ἀνασκαφάς καὶ διάφορα εὐρήματα, πλεῖστας ἀντιγραφάς καὶ ἀποτυπώματα ἀντιγραφῶν. 3) Ἡ Τεχνικὴ ὑπηρεσία ἀποστολὰς ἑλληνικῶν μαρμάρων, μεταξὺ τῶν ὁποίων ἐπρωτίμα τὰ τῆς Πάρου, ὡς καὶ ἐκθέσεις περὶ τῶν διαφόρων λατομείων μαρμάρων καὶ περὶ τῆς Θηραϊκῆς γῆς.

Τὴν θέσιν ὑπαλλήλου τῶν Βασιλικῶν Μουσείων τοῦ Βερολίνου ἐν Ἀθήναις δὲν ἐπέτυχεν ὁ Σάουμπερτ, ὅπως τὴν ἠθέλε. Τοῦ ἀνετέθησαν μὲν ὄλαι αἱ ἀνωτέρω ἐργασίαι, ἀλλὰ μόνον ἐπὶ ἀποζημιώσῃ 4000 δραχμῶν = 1000 ταλλήρων, μετὰ ὑποβολὴν τῶν σχετικῶν δικαιολογητικῶν.

Δυστυχῶς δὲ καὶ αἱ σχέσεις αὗται ἐτελείωσαν κατὰ τὸ τέλος τοῦ 1848, ἐλλείπει πιστώσεων καὶ οὕτω ἐματαιώθη ἡ ἐλπίς πραγματοποίησεως τοῦ σχεδίου τούτου εἰς τὸ μέλλον.

* *

Ὁ Σάουμπερτ εἶχε περιέλθει τὴν χώραν καὶ τὰς νήσους. Ἐξήτασε τὴν Θηραϊκὴν γῆν. Ἐπεσκέφθη τὰ Λατομεία τῆς Εὐβοίας καὶ τῆς Πάρου. Ἀντέγραψεν ἐπιγραφάς, ἐσχεδίασε μνημεῖα, ἔστρεψε τὸ βλέμμα του ἐπὶ τὰ ἔγνη περιφῆμων πόλεων, ὡς τῶν Δελφῶν καὶ τῶν Μυκηνῶν, διενήργησεν ἀνασκαφάς 1) Ἐνὸς οἰκοδομήματος πλησίον τῶν Λεύκτρων. 2) Τοῦ μνημείου τοῦ Κοροΐβου, τοῦ πρώτου νικητοῦ τῆς Ὀλυμπίας, εἰς τὰ σύνορα Ἡλείας καὶ Ἀρκαδίας. Καὶ εἰς αὐτὴν τὴν Ὀλυμπίαν ἀπεκάλυψεν ἐν ἐνεπίγραφον βᾶθρον, κατὰ τὸ 1846. Φυσικὰ τὸν εἴλκυον περισσότερο τὰ ἔργα τῆς Ἀρχιτεκτονικῆς καὶ αἱ ἔρευναι τῶν ἀρχαίων κτιρίων.

Ὁ Ναός τῆς Ἀπτέρου Νίκης.

Ἡ Ἀκρόπολις, ὡς φρούριον ὑπὸ τὴν Τουρκικὴν κυριαρχίαν καὶ εἰς τὴν ἀρχὴν τῆς Ἑλληνικῆς κατοχῆς, εὐρίσκειτο ἐρημητικῶς κλεισμένη ἀπὸ τὰ ὄμματα τῶν ξένων. Μόνον μετὰ τὴν κατάργησιν τοῦ φρουρίου ἐγένετο προσιτή. Ἐπομένως τὸ ἔδαφός της τότε ἦτο ἀνέπαφον ἀπὸ ἀρχαιολογικὰς ἐρεῦνας.

Ἡ πρώτη ἐπίσκεψις τῆς Ἀκροπόλεως ὑπὸ τοῦ Βασιλέως ἐωρτάσθη ἐπισήμως. Ἐπὶ τῇ εὐκαιρίᾳ ταύτῃ ὁ Βασιλεὺς ὑπεσχέθη νὰ φροντίσῃ διὰ τὴν Ἀκρόπολιν καὶ τὰς Ἀρχαιοτήτάς της. Τὴν ἔθεσε δὲ ὑπὸ τὴν ἐπίβλεψιν τοῦ Ρῶς καὶ τοῦ Σάουμπερτ.

Μετ' ὀλίγον οὗτοι παρετήρουν, ὅτι δεξιᾷ τῷ ἀνερχομένῳ εἰς τὴν Ἀκρόπολιν ἔλειπεν ὀλόκληρος ὁ μικρὸς Ναός τῆς Ἀπτέρου Νίκης, τὸν ὁποῖον ἀνέφερον ἀφ' ἑνὸς ὁ τελευταῖος περιηγητῆς τῆς Ἀρχαιότητος ὁ Πανσανίας, εἰς τὴν περιγραφὴν του τῆς πόλεως, κατὰ τὸ 165 ἔτος μ. Χρ. ἀφ' ἑτέρου οἱ τελευταῖοι περιηγηταὶ τῆς Δύσεως πρὸ τοῦ βομβαρδισμοῦ Σρον καὶ Wheler, κατὰ τὸ 1676 μ. Χρ.

Διὰ τοῦ βομβαρδισμοῦ δὲν εἶχεν ἐξαφανισθῆ ὁ Ναός, διότι ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει θὰ παρουσιάζοντο θραύσματα. Ἐντὶ τούτων ἐφαίνοντο τὰ ἴχνη τοῦ Ναοῦ. Ἐπρεπε λοιπὸν νὰ εἶχον ἀφαιρεθῆ τὰ τεμάχια, ἅτινα εὐτυχῶς ἀνευρέθησαν ἐκτισμένα εἰς τὸ τεῖχος, τὸ ὁποῖον οἱ Τούρκοι ἀνήγειραν ὡς προμαχῶνα πρὸ τῶν Προπυλαίων. Ἦσαν δὲ τόσον καλὰ διατηρημένα σχετικῶς, ὥστε ὁ Ρῶς καὶ ὁ Σάουμπερτ ἐν συνεργασίᾳ μετὰ τοῦ φίλου των Χριστιανοῦ Χάνσεν, ἀπεφάσισαν τὴν ταχεῖαν τοῦ Ναοῦ ἀναστύλωσιν.

Τὸ σχέδιον τῆς πόλεως τῶν Ἀθηνῶν.

Ἄλλ' ἢ κυριωτέρα ἐργασία τοῦ Σάουμπερτ, εἰς τὴν ἐστράφη ἐξ ἐπιστημονικοῦ ἐνδιαφέροντος ὁρμώμενος, ἦτο ὁ καταρτισμὸς τοῦ σχεδίου τῆς πόλεως τῶν Ἀθηνῶν.

Κατ' ἀρχὰς πράγματι ἐπρόκειτο περὶ τῆς λύσεως ἐνὸς πρακτικοῦ προβλήματος, δηλαδὴ τῆς τοποθετήσεως τῆς

νέας πόλεως καὶ Πρωτευούσης τοῦ μέλλοντος. Ὁ Σάουμπερτ ὅμως ἐκτὸς τούτου ἐσημείωσεν ἐπὶ τοῦ Χάρτου τοῦ τῶν Ἀθηνῶν καὶ πάντα τὰ ὑπάρχοντα καὶ ἀποκαλυπτόμενα ἀρχαῖα μνημεῖα, ὡς καὶ πάσας τὰς ἐκκλησίας μικρὰς τε καὶ μεγάλας, αἵτινες προήρχοντο ἀπὸ τὸν Μεσαίωνα, ὅπως οὕτω καταρτίσει συγχρόνως τὴν βᾶσιν διὰ τὴν τοπογραφίαν τῆς ἀρχαίας πόλεως. Τὴν ἐργασίαν αὐτὴν ἤρχισεν ἀπὸ τὸν Νοέμβριον τοῦ 1831 καὶ ἐξηκολούθησε μέχρι τῆς τελευταίας στιγμῆς τῆς διαμονῆς του ἐν Ἀθήναις, προσθέτων ὅ τι ἀπεκαλύπτετο ἐν τῷ μεταξύ.

Ὁ Χάρτης του οὗτος διὰ τὴν Τοπογραφίαν τῶν Ἀθηνῶν ἔχει σήμερον μεγαλυτέραν σημασίαν ἢ ἄλλοτε, καθόσον εἰς αὐτὸν ἀναγράφονται πολλά, ἅτινα ἔχουν καταστραφῆ μετὰ τὴν πάροδον τοῦ χρόνου.

Ὁ Χάρτης περιλαμβάνει ὄχι μόνον τὴν καθ' ἑαυτὸ πόλιν, ἀλλὰ καὶ τὰ περίχωρα.

* *

Εἰς ἐπιστολὴν πρὸς φίλους του ἐν Βερολίῳ, κατὰ τὸν Ἰανουάριον τοῦ 1832, ὁ Σάουμπερτ γράφει: «Καταγινόμεθα τώρα νὰ σχεδιάσωμεν μετὰ ἀκρίβειαν τὸν Χάρτην τῶν Ἀθηνῶν. Μόλις οὗτος τελειώσῃ, θ' ἀποστείλωμεν εἰς τὸν διευθυντὴν κ. Schinkel ἐν ἀντίγραφον μετὰ παρατηρήσεις διὰ τὰς νεωστὶ ἀνακαλυφθείσας Ἀρχαιότητας, ἵνα μάθωμεν τὴν τόσον ἐπιθυμητὴν εἰς ἡμᾶς γνώμην του περὶ ἑνὸς νέου σχεδίου τῆς πόλεως».

Ὀλίγον μετὰ ταῦτα, κατὰ τὸν Μάϊον τοῦ 1832, ὁ Σάουμπερτ καὶ ὁ Κλεάνθης ἔλαβον ἀπὸ τὴν Διοικητικὴν Ἐπιτροπὴν τὴν ἐπίσημον ἐντολὴν νὰ ἐκπονήσουν ἐν σχέδιον διὰ τὰς νέας Ἀθήνας, *ἔχοντες ὑπ' ὄψιν των τὴν δόξαν καὶ τὴν ὠραιότητα τῶν ἀρχαίων Ἀθηνῶν.*

Μετὰ τὴν προϋπόθεσιν ὅτι αἱ Ἀθηναὶ θὰ ἐγίνοντο Πρωτεύουσα τῆς Ἑλλάδος, ἐξετέλεσαν τὴν ἐργασίαν ταύτην ὑπὸ μεγάλην κλίμακα 1 : 2000.

Τὸ πρῶτον τοῦ κατὰ τὸ 1833 ἀποπερατωθέντος

σχεδίου, ὑποστὰν πολλὰς βλάβας, δὲν ὑφίσταται σήμερον. Εἰς τὸ Ὑπουργεῖον ἐν Ἀθήναις εὐρίσκειται ἀκριβὲς ἀντίγραφον τούτου, τὸ ὁποῖον ὑπῆρξεν ἡ κυρία πηγή διὰ τὸ ἔργον τοῦ Αὐγούστου Μόμμσεν ὑπὸ τὸν τίτλον αἱ *Χριστιανικαὶ Ἀθῆναι*.

Κατὰ τὸ 1840 ὁ Σάουμπερτ ἐπέτρεψε εἰς τὸν συμπαιτριώτην του Otfried Müller, ἀναγνωρίζοντα τὴν ἀξίαν τῆς ἐργασίας του τοῦ Χάρτου τῶν Ἀθηνῶν, νὰ τὸν ἀντιγράψῃ.

*
* *

Ὅτι ὁ Σάουμπερτ, εἰς τὸ σχέδιον διὰ τὴν ἀνοικοδόμησιν τῶν νέων Ἀθηνῶν, θὰ ἐλάμβανεν ὑπ' ὄψιν του τὰς ἀρχαίας, εἶνε αὐτονόητον. Διὰ τοῦτο τὴν νέαν πόλιν μετετόπισεν ἀπὸ τὴν θέσιν τῆς παλαιᾶς, πρὸς βορρᾶν, εἰς τὴν πεδιάδα, εὐκολύνων οὕτω τὴν ἐνέργειαν ἀνασκαφῶν ἐπὶ τοῦ ἀρχαίου ἐδάφους.

Εἰς τὸ σχέδιον τοῦ Σάουμπερτ, ὡς ἀφετηρία τῆς νέας πόλεως ἦσαν τὰ Ἀνάκτορα, ἅτινα ἐτοποθετοῦντο ἐπὶ τῆς σημερινῆς Πλατείας τῆς Ὀμονοίας περίπου. Ἐκ τῶν Ἀνακτόρων τούτων τρεῖς μεγάλαι καὶ εὐρεῖαι ὁδοὶ ἔφερον, ἡ πρώτη πρὸς τὴν Ἀκρόπολιν (ὁδὸς Ἀθηνᾶς), ἡ δευτέρα πρὸς τὸν Πειραιᾶ (ὁδὸς Πειραιῶς) καὶ ἡ τρίτη πρὸς τὸ Στάδιον καὶ τὴν ἀρχαίαν πόλιν τοῦ Ἀδριανοῦ (ὁδὸς Σταδίου).

Ἡ Κυβέρνησις ἐνέκρινε τὸ σχέδιον τοῦτο.

Ὅταν ὅμως ἠθέλησε νὰ προβῆ εἰς τὴν χάραξίν του, ἠγέρθη τόσον μεγάλη ἀντίστασις ἐκ μέρους ἐκείνων, οἵτινες ἠπατήθησαν εἰς τὰς κερδοσκοπικὰς τῶν ἐπιχειρήσεις, ὥστε ἠναγκάσθη νὰ μετακαλέσῃ ἐκ Μονάχου τὸν περίφημον τότε ἀρχιτέκτονα Λέοντα Κλέντσε, διὰ νὰ δώσῃ τὴν γνώμην του.

Ὁ Κλέντσε εὗρε τὸ σχέδιον τοῦ Σάουμπερτ κάπως πολὺ μεγαλοπρεπὲς ὡς πρὸς τὰ μέτρα. Ἦθελε προσέτι νὰ τοποθετηθοῦν τὰ Ἀνάκτορα εἰς ἄλλην θέσιν, δηλαδὴ πλησίον τοῦ Θεσείου. Δὲν ἔφθανε τὴν ρομαντικὴν διάθεσιν τοῦ Schinkel, ὅστις ἐσχέδιζε τὰ Ἀνάκτορα ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως.

Ἐπὶ τοῦ ὅλου ὁμως ὁ Κλέντσε παρεδέχθη τὰς γενικὰς γραμμὰς τοῦ σχεδίου τοῦ Σάουμπερτ, αἵτινες καὶ καὶ ἐφηρμόσθησαν. Μόνον τὰ Ἀνάκτορα ἐτοποιητήθησαν εἰς τὴν ἀνατολικὴν πλευρὰν τῆς Ἀκροπόλεως, ἀντὶ πρὸς βορρᾶν.

* * *

Ὁ Σάουμπερτ κατήρησεν ἀκόμη σχέδια διὰ τὴν Ἀκρόπολιν καὶ τὴν πόλιν τοῦ Πειραιῶς.

Τὸν Χάρτην του μάλιστα τοῦ Πειραιῶς ἐχρησιμοποίησεν ὁ Ἐρνεστος Κούρτιος εἰς τὴν διατριβὴν του ἐπὶ διδακτορία (1841) *περὶ τῶν λιμένων τῶν Ἀθηνῶν*. Ἐκεῖ ὀνομάζει οὗτος τὸν Σάουμπερτ ἕνα δεῦτερον *Ἰπποδάμου τοῦ Πειραιῶς*, εἰς ἀνάμνησιν τοῦ Ἰπποδάμου τῆς Μιλήτου, ὅστις κατήρησεν εἰς τὴν Ἀρχαιότητα τὸ πρῶτον σχέδιον τῆς πόλεως ταύτης.

Ὁ Σάουμπερτ ἐξεπόνησεν καὶ τὸ σχέδιον τῆς ὥραιας στήλης ἐπὶ τοῦ τάφου τοῦ Müller εἰς τὸν Κολωνόν, ὅταν οὗτος ἀπέθανεν ἐν Ἀθήναις, τὴν 1 Αὐγούστου 1840.

Ἡ εἰκὼν τοῦ Σάουμπερτ.

Ὁ Σάουμπερτ ἀπαξ μόνον εἰς τὴν ζωὴν του ἐπέτρεψε νὰ τὸν ζωγραφίσουν καὶ τοῦτο χάριν τοῦ φίλου του Χριστιανοῦ Χάνσεν. Πόσον χαρακτηριστικὸν εἶνε, ὅτι ἡ εἰκὼν τὸν παριστᾷ ἀσχολούμενον μὲ τὸ σχέδιον τῆς πόλεως τῶν Ἀθηνῶν. Ἡ εἰκὼν αὕτη ἔγινε εἰς τὰς Ἀθήνας καὶ ὡς ἐλέγετο ἀπὸ τὸν Κάρολον Ράλ, τὸν ζωγράφον τῶν Προπυλαίων τοῦ Πανεπιστημίου. Αὐτὸ ὁμως δὲν εἶνε καὶ βέβαιον.

* * *

Ὁ Σάουμπερτ ἦτο πιστὸν τέκνον τῆς πατρίδος του. Ὅταν κατὰ τὸ 1850, μετὰ τὴν τελικὴν ἐξέλιξιν τῶν ὑποθέσεων του, ἠδυνήθη νὰ ἐγκαταλείψῃ τὴν Ἑλλάδα, ἐπέστρεψεν εἰς τὸ Breslau, τὸ ὁποῖον ἀφῆκε ἀπαξ μόνον κατὰ τὸ 1854, διὰ νὰ κάμῃ ἐν ταξίδιον εἰς τὴν Ἰταλίαν. Ἡ ὑγεία του

εἶχε κλονισθῆ πολὺ. Ἦτο ἠναγκασμένος νὰ διάγη βίον ἐντελῶς μονήρη, μένων μὲ τὰς ἀναμνήσεις μόνον τῆς διαμονῆς του ἐπὶ τοῦ κλασσικοῦ ἐδάφους, ἐπιθεωρῶν συγχρόνως καὶ τακτοποιῶν τὰς συλλογὰς του. Ἀπέθανε τὴν 30 Μαρτίου 1860.

Ἐπὶ τῶν πληροφοριῶν τῆς γερμανικῆς πηγῆς.

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω πληροφοριῶν γερμανικῆς πηγῆς φαίνεται, ὅτι ὁ Σάουμπερτ καὶ ὁ Κλεάνθης ἦλθον εἰς τὴν Ἑλλάδα τὸ ἔτος 1830 καὶ ὄχι κατὰ τὸ 1828, ὡς ἀναφέρει ὁ Ρῶς (σελ. 80).

Ὅτι εἰς τὰς Ἀθήνας δὲν ἀπεβιβάσθησαν διὰ πρώτην φορὰν τὸν Νοέμβριον ἀλλὰ τὸν Ἀπρίλιον 1831.

Χωρὶς δὲ νὰ ἐρευνῶ πιστεύω ὅσα παραθέτει ὁ κ. Δ. Γατόπουλος (Ὁ Ἀρχιτέκτων τῶν Ἀθηνῶν, Ἔσθια 22 Ἰουλίου 1934) ὅτι κατὰ τὴν ἱστορικὴν πρώτην καὶ τελευταίαν ἀνεπίσημον ἐπίσκεψιν τοῦ Καποδιστρίου εἰς τὴν ἀνεξάρτητον πόλιν τῶν Ἀθηνῶν, οἱ δύο πολῖται ποὺ συνώδευσαν τὸν Κυβερνήτην κατὰ τὴν ἀνοδὸν του ἀπὸ Πειραιᾶ εἰς Ἀθήνας, τὴν μεσημβρίαν τῆς 12 Ἰανουαρίου 1831 π. ἡ. δὲν ἦσαν ἄλλοι ἀπὸ τοὺς δύο ἀρχιτέκτονας τῆς Κυβερνήσεως, δηλαδὴ τὸν Σταμάτιον Κλεάνθην καὶ τὸν Γερμανὸν συνάδελφόν του Ἐδουάρδον Σάουμπερτ.

Ὅτι οἱ τρεῖς ἄνδρες ἀνῆλθον καὶ ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως, ὅπου πρὸ τοῦ θεάματος τοῦ ἡρειπωμένου ἄστεως, ποὺ ἀπεκαλύφθη ἐνώπιόν των, παρέμειναν καὶ συνεζήτησαν ἐπὶ δίωρον.

Ὅτι τὸ πνεῦμα τῆς συνομιλίας τοῦ Κυβερνήτου μὲ τοὺς ἐπιστήμονας ἀρχιτέκτονας ἐπὶ τοῦ Ἱεροῦ Βράχου ἀπέβλεψεν ἰδιαιτέρως εἰς τὴν ἐκπόνησιν ἀκριβοῦς Χάρτου τῶν Ἀθηνῶν καὶ τῶν περιχώρων, ἀφ' ἑνὸς χάριν τῶν Ἀρχαιοτήτων ποὺ ἐνδιέφερον ὅλον τὸν ἀνεπτυγμένον κόσμον τῆς Εὐρώπης — αὐτὸ κυρίως ὁ Καποδίστριας ἐπρόσχε περισσότερον

—ἀφ'ἑτέρου διὰ τὴν χρησιμοποίησίν του ἀργότερα, κατὰ τὸν καταρτισμὸν τοῦ σχεδίου τῆς νέας πόλεως τῶν Ἀθηνῶν.

“Ὅτι διὰ τὸν σκοπὸν αὐτὸν ὁ Κυβερνήτης ἀναχωρῶν ἀφῆκε τοὺς δύο ἀρχιτέκτονας εἰς τὰς Ἀθήνας.

Πιθανόν, ὡς ἀναφέρει ὁ τμηματάρχης τοῦ σχεδίου τῆς πόλεως εἰς τὸν Δῆμον Ἀθηναίων κ. Κ. Μπίρης (Τὰ πρῶτα σχέδια τῶν Ἀθηνῶν, σελ. 6) οἱ δύο ἀρχιτέκτονες νὰ ἐπεσκέφθησαν τὰς Ἀθήνας καὶ κατὰ τὸ 1830, νὰ ὄνειροπόλησαν τὴν ἀναβίωσιν τοῦ κάλλους καὶ τῆς δόξης τῶν Ἀθηνῶν ὡς Πρωτεύουσας τῆς νέας Ἑλλάδος, νὰ ἐπέστρεψαν εἰς τὴν Αἴγινα, νὰ ὑπέβαλον τὴν γνώμην των εἰς τὸν Κυβερνήτην, νὰ ἐδήλωσαν προσέτι ὅτι ἀνελάμβανον ἀμισθὶ νὰ συντάξουν τὸ σχέδιον τῆς νέας πόλεως.

Πιθανόν ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει ὁ Καποδίστριας ὅτι δὲν ἐβιάσθη καθόλου νὰ ἐπικροτήσῃ τὴν γνώμην των καὶ ὅτι τοὺς παρέπεμψεν εἰς τὸν τότε διευθυντὴν τῆς Σχολῆς τῆς Αἰγίνης Ἀνδρέαν Μουστοξύδη, ὅστις ἐπεφυλάχθη νὰ λάβῃ ἀπόφασιν.

Πιθανόν ὁ Κυβερνήτης δὲν ἐπέισθη ὅτι ἡ Πρωτεύουσα τοῦ Κράτους ἔπρεπε νὰ γίνῃ εἰς τὰς Ἀθήνας καὶ κατὰ τὴν ἐπίσκεψίν του εἰς αὐτάς, τὴν 12 Ἰανουαρίου 1831.

Ἄλλὰ καὶ ἂν ἦτο πεπεισμένος ὁ Κυβερνήτης πρὸ πολλοῦ, ἠδύνατο νὰ φανερώσῃ τὰς σκέψεις του εἰς τοὺς δύο νεαροὺς ἀρχιτέκτονας διὰ μίαν πόλιν, τὴν ὁποίαν δὲν κατεῖχεν ἀκόμη καὶ ἤς τὴν παράδοσιν ἐκείνην τὴν στιγμὴν διεπραγματεύετο μὲ τοὺς ἀντιπρέσβεις τῶν Δυνάμεων καὶ τὸν Τούρκον ἀντιπροσώπον, ὅταν μάλιστα ἐγνώριζεν, ὅτι ἀπὸ τὸ 1830 ἤρχισαν νὰ συρρέουν εἰς τὰς Ἀθήνας διάφοροι ὁμογενεῖς καὶ ξένοι, οἵτινες ἠγόραζον τὰ κτήματα τῶν Τούρκων πρὸς κερδοσκοπίαν;

Κατὰ τὴν ἀντίληψίν μου ὁ Κυβερνήτης Καποδίστριας δὲν θὰ ἐφανέρωνε τοὺς σκοπούς του εἰς κανένα. Θὰ ἐφοβεῖτο ὅσα συνέβησαν εἰς τὸ σχέδιον τῆς πόλεως μετὰ τὴν δολοφονίαν του, τὰ ὁποῖα ἠμπόδισαν νὰ γίνῃ ὅτι ἔπρεπε πρὸς τὸ συμφέρον τῶν Ἀθηνῶν.

Δὲν θὰ μετέβαλε δὲ γνώμην, διότι εἰς τὸ διάταγμα τοῦ

πρώτου διορισμοῦ τοῦ Σάουμπερτ καὶ τοῦ Κλεάνθους κατὰ τὸ 1830 (σελ. 80), ἄφισε νὰ παρατεθῆ ἡ ἀσυνήθης φράσις «..... καὶ θέλοντες ν' ἀποδείξωμεν πόσον ἐκτιμῶμεν τὴν εὐγενῆ των *ἀφιλοκέρδειαν* ἐκ τῆς ὁποίας κινούμενοι ἀπεφάσισαν νὰ ὑπηρετήσουν τὴν Ἑλλάδα» καὶ διότι οἱ δύο ἀρχιτέκτονες προσεφέροντο *ἀμισθί* νὰ συντάξουν τὸ σχέδιον τῆς νέας πόλεως.

Ἄν μόνον διὰ τοὺς ἀνωτέρω λόγους ἐνομιζετο ὁ Καποδίστριας, ὅτι εἶχε ἀπέχθειαν πρὸς τὰς Ἀθήνας, τὴν πόλιν, ἣτις ἐγέννησε τὸν Ἀρμόδιον καὶ τὸν Ἀριστογείτονα, ὡς ἀναφέρει ὁ Ρῶς (σελ. 82), τότε κατηγορεῖται ἀδίκως.

Διὰ τὸ λεγόμενον ὑπὸ τοῦ κ. Μπίρη ὅτι *οἱ πρῶτοι πού ἔρριψαν τὴν ἰδέαν νὰ γίνουν αἱ Ἀθηναὶ Πρωτεύουσα τῆς Ἑλλάδος* ἦσαν οἱ ἀρχιτέκτονες Σταμάτιος Κλεάνθης καὶ Ἐδ. Σάουμπερτ δὲν θ' ἀσχοληθῶ. Ἡ ἱστορία καὶ τὸ γόητρον τῶν Ἀθηνῶν, φαντάζομαι, δὲν θὰ εἶχε ἀνάγκην τοιαύτης πατρότητος. Ἡ ἀναζήτησις ἄλλως τε τῆς πατρότητος εἶνε δύσκολος πάντοτε, ἀκόμη καὶ εἰς τὰς ἰδέας

Ὁ καθαρισμὸς τοῦ σχεδίου τῶν Ἀθηνῶν.

Κατὰ ταῦτα οἱ δύο ἀρχιτέκτονες ἤρχισαν τὸ ἔργον των πρὸς καθαρισμὸν τοῦ σχεδίου τῆς πόλεως τὸν Νοέμβριον τοῦ 1831, δηλαδὴ μετὰ τὴν δολοφονίαν τοῦ Κυβερνήτου. Τὴν 15 Ἀπριλίου 1832 ἀπεχώρησε τῆς Ἀρχῆς καὶ ὁ Αὐγουστίνος Καποδίστριας. Ἀπὸ τότε δὲ μέχρι τῆς ἐνηλικιώσεως τοῦ Ὄθωνος, τὴν 20 Μαΐου 1835, χαρακτηριστικὸν εἶνε ὅτι ἐβελτιώθη πολὺ ἡ θέσις τοῦ Σάουμπερτ καὶ τοῦ Κλεάνθους.

Εἰς τὴν *Ἐθνικὴν Ἐφημερίδα τῆς Ἑλλάδος* τῆς ἐποχῆς αὐτῆς, ἀνευρίσκω τὸν διορισμὸν μόνον τοῦ Σάουμπερτ.

Ἀρ. 301

Ἑλληνικὴ Πολιτεία

Ἡ Διοικητικὴ Ἐπιτροπὴ τῆς Ἑλλάδος

Διατάσσει

Α. Ὁ Κ. Σάουμπερτ, Γερμανός, διορίζεται Ἀρχιτέκτων τῆς Κυβερνήσεως.

Β. Ὁ Γραμματεὺς τῆς Ἐπικρατείας νὰ ἐνεργήσῃ τὸ παρὸν διάταγμα.

Ἐν Ναυπλίῳ τῇ 24 Μαΐου 1832

Ὁ Πρόεδρος *Γ. Κουντουριώτης*

*Δ. Ὑψηλάντης, Α. Ζαΐμης, Ι. Κωλέτιης, Κ. Μπότσαρης,
Α. Μεταξᾶς, Δ. Πλαπούτας.*

Ὁ Γραμματεὺς τῆς Ἐπικρατείας *Δ. Χρησιδης*

Εἶδομεν ὅτι τὸν Ἰανουάριον 1832 ὁ Σάουμπερτ καὶ ὁ Κλεάνθης δὲν εἶχον ἀποπερατώσει ἀκόμη τὸ σχέδιόν των. Θὰ εἶχον ὅμως ἐκλέξει τὸ μέρος, τοῦλάχιστον κατὰ νοῦν, ὅπου θὰ ἐτοποθέτουσαν τὴν νέαν πόλιν τῶν Ἀθηνῶν καὶ Πρωτεύουσαν τοῦ μέλλοντος, δηλαδή θὰ εἶχον λύσει ἀναμφισβητήτως τὸ πρακτικὸν πρόβλημα τῆς ἐργασίας των, ὅπως τὸ ἀποκαλεῖ ἡ γερμανικὴ πηγὴ. Καὶ δὲν πιστεύω νὰ σφάλω κατὰ πολὺ εἰς τὴν ἐξιστόρησιν καὶ τῶν παρασκηνίων τοῦ καταρτισμοῦ τοῦ σχεδίου τῶν Ἀθηνῶν, ἂν παραδεχθῶ, ὅτι ὁ Κλεάνθης, ὡς καλὸς ἐπιχειρηματίας θὰ εἶχεν ἀγοράσει κατὰ τὴν ἐποχὴν αὐτὴν, ἂν μὴ πρότερον, τὰ οἰκόπεδα ὅσα ἀπληρίθησα εἰς τὴν περὶ αὐτοῦ δημοσίευσίν μου (σελ. 78).

Φαντάζομαι μάλιστα, ὅτι ὁ Κλεάνθης τότε, μὴ ἔχων ἀκόμη κερδίσει χρήματα ἀρκετά, θὰ εἶχεν ἀποκαλύψει τὸ σχέδιόν του εἰς τὸν μεγάλον τραπεζίτην ἐκείνου τοῦ καιροῦ Σταμάτιον Δεκόζην Βοῦρον, τὸν Χίον, ὑπήκοον αὐστριακόν, ἐλθόντα εἰς τὰς Ἀθήνας ἀπὸ τὸ 1830, ὅστις σοφώτατα ποιῶν ἠγόρασεν οἰκόπεδα καὶ μὲ τὸν Κλεάνθη, ἐκτὸς τῶν ἄλλων οἰκοπέδων ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Σταδίου, ἅτινα εἶχεν ἀγοράσει μὲ τὸν ἐν Μάλτα διαμένοντα Α. Κοντόσταυλον. Τὰ τελευταῖα, ὡς ἤκουσα, ἐμοιράσθησαν οἱ δύο διὰ κλήρον καὶ τὸ οἰκόπεδον ὅπου ἡ Βουλὴ ἔλαχεν εἰς τὸν Κοντόσταυλον.

Εἰς τὸ σημεῖον αὐτὸ πρέπει νὰ ἀποκαλύψω, σήμερον ὅτε ἀπὸ τὴν γερμανικὴν πηγὴν βεβαιοῦται, ὅτι ὁ Σάουμπερτ δὲν ἠδύνατο νὰ φύγῃ ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα κατὰ τὸ 1843, διότι ἐπρομακρύνετο ἡ ἐξέλιξις τῶν ιδιωτικῶν του ὑποθέσεων καὶ ὅτι αὐταὶ ἐτελείωσαν κατὰ τὸ 1848 *μὲ μεγάλας ἀπωλείας*, ὅτι καὶ ὁ ἴδιος εἶχεν ἀγοράσει οἰκόπεδα μαζὶ μὲ

τὸν Κλεάνθην, ἐν ᾧ ἐφαίνετο ὅτι δὲν ἀνεμιγνύετο εἰς τὰς ἐπιχειρήσεις του.

Τὴν πληροφορίαν αὐτὴν ἔλαβον ἀπὸ τὸν ἀρχιτέκτονα Ε. Τσίλλερ, ὁ ὁποῖος συνεδέετο στενώτατα μὲ τοὺς ἀδελφοὺς Χάνσεν, οἵτινες ὡς εἶδομεν ἦσαν φίλτατοι καὶ σύγχρονοι τοῦ Σάουμπερτ, ὅταν τοῦ ὠμίλησα διὰ πρώτην καὶ τελευταίαν φοράν, τὴν 26 Ὀκτωβρίου 1916.

*
* *

Διὰ τῶν ἀνωτέρω δὲν προτίθεμαι ν' ἀπαγγείλω κατηγορίαν κατὰ τοῦ Σάουμπερτ καὶ τοῦ Κλεάνθους, διότι ἠγόρασαν πολλὰ ἢ ὀλίγα οἰκόπεδα, πρὸ ἑκατὸν καὶ πλέον ἐτῶν, ὅπως τοποθετήσουν τὰ χρήματά των ἢ καὶ πρὸς κερδοσκοπίαν. Τ' ἀναφέρω ἀπλῶς χάριν τῆς ἱστορίας τοῦ σχεδίου τῆς πόλεως.

Ἡ ἰδική μου κατηγορία κατὰ τῶν δύο ἀρχιτεκτόνων, πολὺ βαρυτέρα, εἶνε *οὕτω ἠγόρασαν τὰ οἰκόπεδά των περὶ τῆς σημερινῆς Πλατείας τῆς Ὀμονοίας, ἐν ᾧ ἔπρεπε νὰ τὰ εἶχον ἀγοράσει ἀλλαχοῦ*, διότι ἀναμφισβητήτως εἰς ἄλλο σημεῖον τῶν Ἀθηνῶν καὶ ὄχι ἐπὶ τῆς σημερινῆς Πλατείας τῆς Ὀμονοίας ἔπρεπε νὰ εἶχον τοποθετήσει τὰ Ἀνάκτορα.

Ἐν ἄλλοις λόγοις κατηγορῶ τὸν Σάουμπερτ καὶ τὸν Κλεάνθην, ὅτι εὐρεθέντες εἰς τὴν κατάλληλον θέσιν, τὴν μοναδικὴν στιγμὴν καθ' ἣν εἰς τὰς Ἀθήνας ἐτίθετο ἡ βάσις τοῦ σχεδίου τῆς νέας πόλεως καὶ Πρωτευούσης, μὲ πλήρη ἐλευθερίαν ἐκλογῆς, ἀπέτυχον εἰς τὴν λύσιν τοῦ μόνου προβλήματος τὸ ὁποῖον ἐτίθετο τότε πρὸ αὐτῶν, δηλαδὴ εἰς τὴν τοποθέτησιν τῶν Ἀνακτόρων καὶ ἡ ἀποτυχία αὕτη διηκόλυνε τὴν μετατόπισιν των ἐκ τῆς Πλατείας τῆς Ὀμονοίας.

Τὸ σφάλμα των δὲ τοῦτο ἦτο ἡ ἀπαρχὴ ὄλων τῶν δεινῶν τὰ ὁποῖα ἐπηκολούθησαν καὶ εἰς αὐτοὺς τοὺς ἰδίους καὶ εἰς τὸ σχέδιον τῆς πόλεως ἰδιαιτέρως.

Εἰς τοὺς ἰδίους τοὺς ἀρχιτέκτονας ἢ μετατόπισις τῶν Ἀνακτόρων ἐκ τῆς Πλατείας τῆς Ὀμονοίας θὰ ἐπέφερε κατὰ τὸ πλεῖστον τὰς μεγάλας ὑλικὰς ζημίας, ὡς ἀναφέρει

ἡ γερμανικὴ πηγὴ διὰ τὸν Σάουμπερτ, αἵτινες ἦσαν ἀνεπανόρθωτοι, διότι ἡ πόλις ἔλαβεν ἄλλας διευθύνσεις καὶ ὡς ἐκ τούτου ἡ τιμὴ τῶν οἰκοπέδων τῶν ἐξέπεσεν. Ὁ δ' ἐκπεσμός τῶν οἰκοπέδων περὶ τὴν Πλατεῖαν τῆς Ὁμονοίας διετηρήθη καὶ πολὺ μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Κλεάνθους, κατὰ τὸ 1862.

Εἰς τὸ σχέδιον τῆς πόλεως, ἡ μετατόπισις τῶν Ἀνακτόρων ἐκ τῆς Πλατείας τῆς Ὁμονοίας εἶχεν ὡς ἐπακόλουθον τὸν περιορισμὸν τῶν μεγάλων διαστάσεων τῶν ὁδῶν, τῶν κήπων, τῶν ἐμπορικῶν ἀγορῶν, τὴν κατάργησιν τῶν εὐρυτάτων Βουλευαρίων κλπ. ἅτινα ἐχαράσσοντο πέριξ αὐτῆς, ἡ πραγματοποίησις τῶν ὁποίων ἀπῆτει ἀποζημιώσεις τεραστίας δι' ἓν κρατικὸν ταμεῖον πτωχὸν καὶ μίαν Δημογεροντίαν πάμπτωχον.

Τὸ δυστύχημα δ' εἶνε, ὅτι ἡ καλὴ ρυμοτομία μὲ τὰ εὐρύτατα Βουλευάρτα κλπ. περὶ τὴν Πλατεῖαν Ὁμονοίας, ἅτινα θὰ ἦσαν πολὺτιμα δι' ἡμᾶς σήμερον εἰὰν τὰ εἴχομεν, δὲν ἔγιναν οὔτε περὶ τὴν νέαν θέσιν, ὅπου ἐκτίσθησαν τὰ Ἀνάκτορα ἀργότερον.

Ἡ ἀναθεώρησις τοῦ σχεδίου τῆς πόλεως ὑπὸ τοῦ ἀρχιτέκτονος Λέοντος Κλέντσε.

Τὴν ἀφόρητον κατάστασιν ἣτις ἐδημιουργήθη εἰς τὸ σχέδιον τῆς πόλεως ἐπὶ τῆς Ἀντιβασιλείας τοῦ Ὁθωνος, ἐκλήθη νὰ τακτοποιήσῃ ὁ τότε διάσημος ἀρχιτέκνων Λέων Κλέντσε, κατὰ τὸ 1834.

Ἀλλὰ τὰ ἀχαλίνωτα συμφέροντα περὶ τὸ σχέδιον τοῦ Σάουμπερτ καὶ τοῦ Κλεάνθους ἦσαν τόσον ἰσχυρά, ὥστε δὲν τοῦ ἐπέτρεψαν νὰ ἐκπονήσῃ νέον ἐντελῶς σχέδιον διὰ τὴν πόλιν τῶν Ἀθηνῶν. «Πρὸς τοῦτο δὲν ἦτο πλέον καιρὸς, γράφει ὁ ἴδιος εἰς τὸ ἔργον του¹. Τὸ σχέδιον τοῦ Σάουμπερτ καὶ τοῦ Κλεάνθους εἶχεν ἐπικυρωθῆ ἀπὸ τὸν Βασιλέα, εἶχε χαραχθῆ ἐπὶ τόπου, ἐπὶ τῇ βάσει αὐτῶν εἶχον συναφθῆ πολλὰ ἀγοροπωλησιαί, ἀκόμη

¹ Aphoristische Bemerkungen σελ. 433.

καὶ κτίρια εἶχον ἐκτελεσθῆ, ἢ ἦσαν ὑπὸ ἐκτέλει, ὡς τοῦ Κατακουζηνοῦ, (Μεταξουργεῖον), τοῦ Βλαχουῖση (ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Πειραιῶς,) τοῦ Βούρου καὶ τοῦ Κοντοσταύλου (ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Σταδίου) κλπ.».

“Ὅλα ταῦτα ἠνάγκασαν τὸν Κλέντσε, εἰς τὸ σχέδιον τῆς πόλεως τὸ ὁποῖον ἐξεπόνησε, νὰ διατηρήσῃ τὰς γενικὰς γραμμὰς τοῦ σχεδίου τοῦ Σάουμπερτ καὶ τοῦ Κλεάνθους.

Πρὸς δικαιολογίαν τοῦ ὅμως, δι’ ὅσα τοῦ ἐπέβαλον νὰ καλύψῃ, ἐδημοσίευσεν τόμον ὀλόκληρον ἐξ 749 σελίδων μὲ τὴν πρόφασιν, ὅτι τὸ σχέδιον τῶν Ἀθηναίων εἶνε εὐρωπαϊκὸν καλλιτεχνικὸν ζήτημα, διὰ τὸ ὁποῖον ὀφείλει, οὕτως εἰπεῖν, νὰ δώσῃ τις λόγον εἰς τὴν Εὐρώπην¹.

*
* *

Μετὰ τὸν Κλέντσε, ἐπὶ μίαν ἑκατονταετίαν, καθ’ ὅσον γνωρίζω, οὐδεὶς τῶν διασήμεων *πολεοδόμων*, οἵτινες ἀναφαίνονται καθ’ ἑκάστην εἰς τὸ Ἄστυ τῆς Παλλάδος κατεδέχθη ποτε νὰ δώσῃ λόγον εἰς τὴν Εὐρώπην. Τὰ διάφορα μικροσυμφέροντα ἐπεβλήθησαν πάντοτε. Τὸ γενικὸν συμφέρον τῶν Ἀθηναίων παρημελήθη, καὶ οὕτω κατήντησε τὰ Ἀνάκτορα τῆς χθὲς, δηλαδὴ τὸ σημερινὸν Κυβερνεῖον, ἔνθα φιλοξενοῦνται καὶ ἡγεμόνες διαφόρων Κρατῶν, νὰ εὑρίσκειται εἰς θέσιν τόσον περίβλεπτον ὅπου δὲν ἦδύνατο ποτὲ νὰ προΐδῃ ἀνθρώπου νοῦς.

Ἡ δὲ Πλατεῖα τῆς Ὀμονοίας ν’ ἀλλάξῃ τὸν προορισμὸν τῆς καὶ νὰ ἀνεγερθοῦν ἐπ’ αὐτῆς μόνιμα Καταστήματα Ἀνθοπωλείων, ὑπ’ αὐτὴν Σταθμὸς σιδηροδρομικὸς κλπ. Ἀπὸ τὴν προηγουμένην δὲ δόξαν τῆς νὰ διατηρήσῃ μόνον, εἰς τὴν πλέον διακεκριμένην θέσιν, τ’ ἀποχωρητήρια, μὲ εἴσοδον ἰδιαιτέραν διὰ τοὺς εἰσπράττοντας ἐκεῖ.

Μεθ’ ὅλα ταῦτα, φαντάζομαι, ὅτι αἱ παλαιαὶ ἁμαρτίαι τοῦ Σάουμπερτ καὶ τοῦ Κλεάνθους ἔχουν ἀφειθῆ πρὸ καιροῦ.

ΠΑΥΛΟΣ ΒΑΚΑΣ
Ἀρχιτέκτων

¹ Aphoristische Bemerkungen σελ. 420.